

Poláková, Mariana

Předchůdci žánru římské satiry

In: Poláková, Mariana. *Vznik a vývoj satiry v římské literatuře*. Vydání první
Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2017, pp. 39-61

ISBN 978-80-210-8805-4; ISBN 978-80-210-8806-1 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137895>

Access Date: 27. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

3 PŘEDCHŮDCI ŽÁNRU ŘÍMSKÉ SATIRY

3.1 Řecký svět

V řeckém literárním prostoru neexistoval žánr, který by odpovídal římské satíře. V některých odborných publikacích se sice lze setkat s termínem řecká satira,¹⁸⁶ dala bych však přednost obecnější formulaci, např. satirický/á prvek/odstín/nádech/tendence/živel v řecké literatuře, protože satira jako žánr s charakteristickými znaky se v řecké literatuře nenachází.¹⁸⁷ V této kapitole chci nastínit některé literární formy, které pracují se satirou, resp., jak jsem předeslala výše, objevují se v nich některé rysy typické pro satiru, nikoli však v takovém množství, aby na jejich základě mohl být ustaven samostatný žánr satiry. Navíc jsou prokazatelně přiřaditelné k jiným literárním žánrům. Protože mají v určitém směru podobnou tendenci jako římská satira, lze se domnívat, že se staly do jisté míry inspiračními zdroji tohoto nově vzniklého žánru, a proto je třeba je na tomto místě zmínit.

Dá se říci, že satirickou tendenci, která se do určité míry vyznačuje kritikou, výsměchem či moralizováním, lze nalézt téměř ve všech řeckých literárních formách

186 Např. HENDRICKSON 1927, s. 46–60.

Počátkem 90. let minulého století se pokusil ve své teoreticky zaměřené práci definovat řeckou satiru K. Korus. Na základě Lúkiánova díla (vycházel tedy ze žánru menippské satiry) určil sedm kritérií, kterými se vyznačuje satirický dialog. Tato kritéria pak ověřil na Homérově díle. I když občas používá, dle mého názoru poněkud zavádějící termín řecká satira, v textu doznává, že si je této nepřesnosti vědom, a většinou připojuje upřesňující pojem satirická struktura, který považují za přesnější, neboť ho lze použít napříč žánrovým spektrem, jak sám autor činí, když na příkladu Homéra a Diodoka demonstrovuje svá kritéria. (KORUS 1991.)

187 WITKE 1970, s. 22, uvádí, že „even after the examples of Horace, Persius and Juvenal, Greek poets did not take up the form *satira*“.

3 Předchůdci žánru římské satiry

od Homéra¹⁸⁸ a filozofických spisů¹⁸⁹ přes jamb, bajku a komedii k menším helénistickým dílům. Podrobně se jednotlivými předlohami zabývají např. M. Coffey,¹⁹⁰ W. Krenkel,¹⁹¹ C. A. van Rooy,¹⁹² Ch. Witke.¹⁹³ V řečtině neexistuje konkrétní výraz pro označení satiry či satirické tendence. Jak uvádí F. Mueckeová, řecky se „psát satiru“ řekne *iambizein* či *komoidein*.¹⁹⁴ Tato dvě slovesa jasně odkazují k žánrům, u nichž lze právem hledat tu nejzásadnější inspiraci římské satiry, neboť se na ně doslovně odvolávají dochované prameny.

3.1.1 Jamb¹⁹⁵ – Archilochos

V dochovaném materiálu Lucilius nikde neodkazuje na své předchůdce ani na žádné významné literáty s výjimkou těch, které kritizuje, a s výjimkou Archilocha: *Metuo ut fieri possit: ergo <anti>quo ab Arciloco excido*.¹⁹⁶ Právě kvůli tomuto verši se někteří pokoušeli spojit Lucilia (a potažmo celou satiru) s jambem.¹⁹⁷ Tato podobnost je založena především na osobních útocích a silně vyjadřované individualitě. Archilocha a Lucilia spojovalo také to, že pocházeli z vyšších kruhů a vymezovali se vůči společnosti. Lucilius má přízvisko *iambicus*.¹⁹⁸ Také Diomedes si vypomá-

188 Pod Homérovým jménem se dochovaly také dvě hexametrické skladby: *Batrachomyomachia* (vznikla za helénismu) a *Margités*, v nichž lze vysledovat satirickou tendenci. Za autora posledně jmenovaného díla je dnes označován Xenofanés z Kolofónu. (CANFORA 2009, s. 515.)

189 Satiru ovlivnil sókratovský dialog, symposiastické básně (podrobněji COFFEY 1976, s. 57–58) a filozofický criticismus, na jehož počátku stojí Xenofanés. (KRENKEL, WERNER. 1990. *Römische Satiren in einem Band*. Berlin und Weimar: Aufbau Verlag, s. VI.)

Jako prostředek k vyjádření stoické filozofie vidí satiru MENDELL, CLARENCE W. 1970. Die Satire als Popularphilosophie. In KORZENIEWSKI, DIETMAR [ed.]. *Die römische Satire*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, s. 137–160.

190 COFFEY 1976, s. 54–58.

191 KRENKEL 1990, s. VI–IX.

192 ROOY 1965, s. 90–116.

193 WITKE 1970, s. 21–48.

194 MUECKE, FRANCES. 2005. Rome's first „satirists“: themes and genre in Ennius and Lucilius. In FREUDENBURG, KIRK [ed.]. *The Cambridge Companion to Roman Satire*. Cambridge: Cambridge University Press, 33–47.

Starší koncepce (především *spoudogeloion*) viz ROOY 1965, s. 90–93.

195 Dalšími autory jambů přicházejícími v úvahu jsou Hippónax a Sémónidés z Amorgu.

196 Lucil. 732 K. Překlad autorky: „Bojím se, že se to nemůže stát; proto se odkláním od starého Archilocha.“

197 D. Mankin však toto tvrzení zpochybňuje a přichází s tezí, že Lucilius znal Archilochovy verše pouze zprostředkovaně z antologií. (MANKIN, DAVID. 1987. Lucilius und Archilochus: fragment 698 (Marx). *AJPh*, 108, s. 405–408.)

198 Apul. *apol.* 10, 12: *[t]quidem C. Lucilium, quanquam sit iambicus, tamen improbarim, quod Gentium et Macedonem pueros directis nominibus carmine suo prostituerit*. (Překlad autorky: „A také C. Lucilia, jakkoli

há při charakteristice Lucilia autory jambů.¹⁹⁹ Naopak Horatius ve svých satirách Archilocha na žádném místě nezmiňuje. B. Zimmermann se domnívá, že se tak děje proto, „daß Horaz den Satiren im Unterschied zu den Dichtungen des Archilochos eine gesellschaftliche Funktion zuschreibt“.²⁰⁰

Jamb je satíře nejbližší potřebou osobně a důrazně prezentovat názory, vymezit se vůči společnosti. Satira je sice také vyjadřuje, ale je v ní místo i pro něco víc (např. vyprávění s poučením, anekdoty). Ch. Witke se domnívá, že u Archilocha (na rozdíl od satiry) chybí snaha o nápravu společnosti, neboť necítí potřebu bojovat za lepší životní podmínky druhých.²⁰¹ Jeho kritika je především negativní, vychází z osobní animosity a je zaměřena jak proti jeho vlastním nepřátelům, tak proti obecným typům. Ani vtip a humor, který je nepochybně nedílnou součástí satiry, není v jambu prvoplánově přítomen. Satira je mnohem pestřejší v námětech i stylistických formách. Rozdíly lze nalézt také v sebezpojetí obou autorů. „The archaic Iambicist does not laugh at himself. He wallows in the mud of his own iniquities to ridicule the nicety of others.“²⁰² Na druhou stranu se Lucilius ve svých básních umí vysmívat (prostřednictvím sebe, satirické osoby, či ústy nepřátel) i sám sobě. Nejvýraznějším společným rysem Archilocha a Lucilia je jednoznačně jejich osobnost. Oba jsou vysoce postavení muži, kteří si přejí vyjadřovat svobodně své myšlenky a názory, a to tak, jak mluví, přímo, hovorově, i když umělecky (volí pro své básně metrum podobné mluvené řeči, které Lucilius až posléze vyměňuje za hexametr). Oba básníci také procházejí obdobím velkých společenských změn (velká kolonizace, uvolnění vazeb polis; rozmach Říma, z městského státu se stává hegemon ve Středozezemním moři), na které ve svých dílech reagují.²⁰³

je jambický, přesto neschvaluji, protože ve své básni veřejně zostudil chlapce Gentia a Macedona tím, že je přímo jmenoval.“)

199 Diom. 3, 485: *quod est maledicere. cuius carminis praecipui scriptores apud Graecos Archilochus et Hipponax, apud Romanos Lucilius et Catullus et Horatius et Bibaculus.* (Překlad autorky: „To jest hanět. U Řeků jsou vynikajícími autory této poezie Archilochos a Hippónax, u Římanů Lucilius, Catullus, Horatius a Bibaculus.“)

200 ZIMMERMANN, BERNHARD. 2001. Lucilius und Aristophanes. In MANUWALD, GESINE [ed.]. *Der Satiriker Lucilius und seine Zeit.* München: Verlag C. H. Beck, s. 194.

201 WITKE 1970, s. 25.

202 KERKHECKER, ARND. 1999. *Callimachus' Book of Iambi.* Oxford: Clarendon Press, s. 293–294.

203 Archilochos byl významnou postavou thasoské politiky, což dokazují básně zaměřené na Glauka (48 W, 105 W; možná 15 W, 96 W, 131 W). („Archilochus“. *Brill's New Pauly.* Antiquity volumes edited by: Hubert Cancik and Helmuth Schneider. Brill Online. Masaryk Universtij. 04 October 2016: <http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e132450>)

Lucilius reaguje např. na dobovou praxi publikánů, kteří si od státu pronajímali vybírání daní v provinciích, viz pozn. 352.

3.1.2 Komédie

Nejvíce otázek vyvolává propojení satiry se starou řeckou komedií,²⁰⁴ neboť Horatius, jenž označil Lucilia za vynálezce satiry, zároveň napsal, že je ve všem závislý na jejich autorech.²⁰⁵ Kromě Horatia spojuje satiru s řeckou komedií i Diomedes: *Satira dicitur carmen apud Romanos nunc quidem maledicum et ad carpenda hominum vitia ar|chaeae comoediae caractere compositum, quale scripserunt Lucilius et Horatius et Persius.*²⁰⁶

Největší podobnost mezi oběma žánry je třeba vidět v tom, že jsou plně spjaty s dobou, ve které vznikají, že kritizují konkrétní osoby (i když stará komedie nikoli jmenovitě) a vyjadřují názor svého autora. Stejně jako Lucilius promlouvá i autor staré komedie v „parabasis, v níž hovoří o svém vlastním umění, rozhořčuje se na nepřátele, jak to dělávali lyričtí básníci a tvůrci jambické poezie“.²⁰⁷ B. Zimmermann považuje za důležitou funkci, již Aristofanés sdílí s Luciliem, funkci vzdělávací, přičemž toto vzdělávání souvisí s vtipnou kritikou (literatury, lidí a politiky).²⁰⁸ U. Auhagenová na rozdíl od předešlého badatele vidí kritiku pouze ve dvou oblastech: literatuře a společnosti, přičemž nalézá jisté příbuzenství s římskou palliátou.²⁰⁹ F. Mueckeová zase zdůrazňuje pouto mezi komedií a satirou, neboť obě „provided a model for critical engagement with society as a whole [...]“.²¹⁰ D. Hooley dokonce dovádí tvrzení o podobnosti s komedií do extrému, když prohlašuje, že „ancient ‚comedy‘ is in fact a misleading designator; this ‚comedy‘ means satire“.²¹¹

Obsahy komedií byly velmi rozmanité, nicméně se zdá, že většina se vztahovala ke společensko-politickému dění obce, neboť obec byla zadavatelem her. Ta také dohlížela na to, aby divadlo plnilo svoji společenskou funkci „být prostředníkem

204 Na tomto místě se zabývám spojením satiry se starou komedií. S novou komedií, která upustila od invektiv a společenské kritiky, satiru pojí přejímání postav s typickými charakterovými vlastnostmi, etika a moralizování. (COFFEY 1976, s. 55.) Luciliovo spojení s římskou komedií, zejména s Terentiem a palliátou, viz AUHAGEN, ULRIKE. 2001. Lucilius und die Komödie. In MANUWALD, GESINE [ed.]. *Der Satiriker Lucilius und seine Zeit*. München: Verlag C. H. Beck, s. 9–23.

205 Hor. sat. 1, 4, 1nn.: *Eupolis atque Cratinus Aristophanes que poetae / atque alii, quorum comoedia prisca virorum est, / siquis erat dignus describi, quod malus ac fur, / quod moechus foret aut sicarius aut alioqui famosus, multa cum libertate notabant. / hinc omnis pendet Lucilius, hosce secutus, / mutatis tantum pedibus numeris que; facetus.* (Překlad: „Eupolis, Aristofanés, dále Kratinos, jakož i všichni básníci řečí, co známí jsou ‚starými komediiemi‘, kdo jako zlosyn a zloděj si zaslouží, aby byl kárán, kdo je jak záletník, vrah neb čímkoli nechvalně známý, s velikou otevřeností těm všem tam ‚právali prádlo‘. Na nich závislý ve všem je Lucilius, v nich vzor měl, jenom pozměnil rozměr a rytmus.“)

206 Diom. 3, 485, viz pozn. 482.

207 CANFORA 2004, s. 120.

208 ZIMMERMANN 2001, s. 191.

209 AUHAGEN 2001, s. 20–21.

210 MUECKE 2005, s. 35.

211 HOOLEY 2007, s. 1.

a šířitelem základních hodnot polis a školou pro dospělé“.²¹² V tom se liší od satiry, neboť v ní se mohl básník do jisté míry svobodně o leccčems vyjádřit, a cenзором si byl pouze on sám. Velkým tématem komedie byla politika, potažmo kritika (ovšem nikdy adresná) politických činitelů a dopadů jejich skutků na obec.²¹³ Také Lucilius kritizuje vysoké státní představitele, pravděpodobně nejen z osobních důvodů, ale také proto, že byli protivníky jeho přítele Scipiona Africana.²¹⁴ I když v případě Metellova zákona o manželství lze mluvit o potenciálním vlivu na celou republiku, je Luciliova kritika zaměřena především proti charakterovým vlastnostem a postojům jednotlivých postav. Lucilius sice mluví i o politice, ale ta je jen jedním z mnoha námětů, na rozdíl od staré komedie, v níž se jedná o téma hlavní. Jak píše U. Scholz, právě kritika – *maledicere et hominum vitia carpere* – je *character Lucilianus*, který spojuje Lucilia se starou komedií.²¹⁵

Aristofanés i Lucilius podobně vzpomínají na „staré dobré časy“ a staví se proti „moderním výstřelkům“. U Aristofana je představuje Sókratova „bezbožná“ výchova mládeže, u Lucilia přílišné přejímání helénistických vzorů. Oba se také vymezují vůči tragédii. Aristofanova kritika Eurípida jako tragika je však v přímém protikladu ke kritice tragiků Accia a Pacuvia u Lucilia. Aristofanés mu totiž vyčítá „novoty“,²¹⁶ bezbožnost, moderní uvažování, kdežto Lucilius naopak nabubřelost a témata neodpovídající realitě.

Ve staré komedii (Aristofanovi) a v dílech Luciliových lze nalézt nejen velké množství společných rysů, ale také stejně tolik elementů, jimiž se vzájemně odlišují. Oba autoři vyjadřují své názory, Aristofanés otevřeně, Lucilius je může skrývat za mluvčího, což však nelze pro nedostatek dochovaného materiálu věrohodně posoudit. Rozdíly jsou jednoznačné zejména ve formě, stylu a v menší míře také v obsahu, neboť komedie se zaměřuje především na dobovou politicko-sociální situaci, zatímco satira si může vybrat námět libovolný. Také publikum římské satiry a athénské dramatu je jiné.

3.1.3 Helénistická literatura (Kallimachos a diatríba)

Různá helénistická díla se mohla stát zdrojem inspirace pro satiru. Jednalo se o Hérondovy mímiambly a literární mímy v chóliambech; mímy jeho předchůdce Sófróna, které čerpají ze života; *Meliambly* (tematicky se blížíci diatríbě) Kerkida z Megalopole; Machónovy *Anekdoty* o příživnících a hetérách; chóliambly Foiníxe

212 CANFORA 2004, s. 135.

213 Ibidem, s. 221, dokonce uvádí, že stará komedie „politiku přímo provozuje“.

214 Viz pozn. 411.

215 SCHOLZ, UDO W. 1986. Der frühe Lucilius und Horaz. *Hermes*, 114, s. 363.

216 Přitom sám používá nejnovější myšlenky. (CANFORA 2004, s. 222.)

z Kolofónu; Arcestratovo gastronomické dílo; Theokritovy práce (mímy, epigramy, básně pederastického obsahu); epigramy Leónida z Tarentu či *Posměšky* Tímóna z Fleiúntu. Nejvýznamnější, do té míry, do jaké to lze vzhledem k dochování posoudit, jsou Kallimachovy *Jamby*, jejichž vliv na Ennia a Lucilia nastiňují v následujících kapitolách (jedná se zejména o autorovo vědomé uspořádání jednotlivých básní do sbírky). Podrobně se Kallimachovým dílem ve své monografii zabývá A. Kerkhecker.²¹⁷ Zdá se, že Kallimachovy jamby nejsou zaměřené na vnější svět politiky ani se nezaobírají „velkými“ otázkami člověka a dobra, spravedlnosti a zrady; Kallimachos vyjadřuje své názory, přičemž stěžejními tématy jsou pro něj hlavně obecné společenské otázky týkající se morálky, jeho kritika není nikdy konkrétní ani adresná.²¹⁸

Zmínit je třeba i Menippa z Gadar, kynického filozofa žijícího v první polovině 3. století př. n. l., jenž ve svých dílech spojoval vážné se zábavným, přičemž hojně využíval rozmanitost a parodii.²¹⁹ Za formu si přitom zvolil prozimetrum, směs prózy a veršů, které se pak stalo jedním z charakteristických znaků literární formy, jež je dnes nazývána menippskou satirou. Na římskou literární scénu uvedl tento žánr Varro, jeho nejznámějším antickým nástupcem je pak Seneka, jehož dílo *Apocolocyntosis* je dochováno v úplnosti, ozvuky lze nalézt u Petronia, Apuleia, Boëthia a Martiana Capelly.²²⁰

Bióna z Borysthenu, zakladatele diatríby, uvádí Pseudo-Acro ve svých scholiích jako Horatiovu inspiraci:²²¹ *Sunt autem disputationes Bionis philosophi, quibus stultitiam uulgi arguit, cui p<a>ene consentiunt carmina Luciliana.*²²² Jako syn hetéry znal Bión dobře prostředí „nižší“ společnosti. Prostřednictvím humoru a jazyka každodennosti umožnil početnějšímu publiku vhléd do filozofie (kterou v té době pěstoval úzký okruh vzdělanců), což znamenalo velký průlom.²²³ Diatríba je vlastně filozofické

217 KERKHECKER, ARND. 1999. *Callimachus' Book of Iambi*. Oxford: Clarendon Press. Z uvedených závěrů plyne, že se Kallimachos úspěšně pokusil vtisknout novou tvář archaickému jambu Hippónaktovu.

218 KERKHECKER 1999, s. 294.

219 „M.' works were not just criticism and Cynical mockery of the most diverse trivialities of the world (Diog. Laert. 6, 99; M. Aur. 6, 47), but the epithet *spoudogéloios* refers to a blend of the 'serious and the merry' (s. 16, 2, 29).“ („Menippus“. *Brill's New Pauly*. Antiquity volumes edited by: Hubert Cancik and Helmuth Schneider. Brill Online. Masaryk University. 04 October 2016: <http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e732940>)

220 Viz s. 23.

221 WITKE 1970, s. 42: „Horace's use of sermones in reference to diatribe shows how closely in his mind the two were linked.“

222 *Schol. Hor. epist.* 2, 2, 60. Překlad autorky: „Existují pojednání filozofa Bióna, jimiž usvědčuje lidskou hloupost; s ním se téměř shodují luciliové básně.“ Komentář se vztahuje k *Hor. epist.* 2, 2, 58nn.: *Denique non omnes eadem mirantur amantque; / carmine tu gaudes, hic delectatur iambis, / ille Bioneis sermonibus et sale nigro.* (Překlad: „Konečně nemáme všichni k týmž předmětům obdiv a lásku: ty se mi raduješ z písní a toho zas i jamby těší, jiného pepřné vtipy a hloubavé rozpravy ostré.“)

223 KRENKEL 1990, s. VII.

(stoicko-kynické) kázání určené k mluvenému přednesu, které má přinášet masám „the liberating views that poverty was no impediment to moral worth, rather it was stimulant, and that inner freedom consisted in right decision and right action“.²²⁴ Jednalo se tedy o prostředek, pomocí něhož zprostředkovávali potulní kazatelé znalosti o základech praktické etiky/morálky obyčejným lidem, kteří se cítili „ztraceni“ ve světě, v němž se uvolnily jejich vazby k polis i k olympským bohům.²²⁵ C. W. Mendell pokládá diatribu za další vývojový stupeň dialogu, kdy „aus relativ kurzen Erörterung einer einzelnen These bestehen – oft ein Angriff auf ein einziges Laster, oft die sorgfältige Ausarbeitung eines einzigen Paradoxons.“²²⁶

3.2 Římský svět

Z římského prostředí jsou známy materiály a zvyky (např. fescennijské verše, triumfální průvody), v nichž se prezentuje výsměch spojený s kritikou, jenž je pevnou součástí satiry. Římská kultura „appears to have had strong tradition of public ways of moderating extreme behaviour and it looks as if the role of society’s moral spokesman adopted in Roman satire readily fits into that slot – at least that’s what satirists like to claim, because it justifies their expressions of hostility to claim to be socially useful“.²²⁷ Na následujících řádcích rozebírám tři římské autory (nikoli tedy žánry jako v případě řeckého světa), kteří bývají tradičně dáváni do možné souvislosti se satirou.

3.2.1 Naevius

3.2.1.1 Autor v mnoha směrech první

První římský, první plebejský, první, kdo psal o současnosti, první, kdo kritizuje, první, kdo literárně zpracoval trójský původ Římanů – takto bývá charakterizován Naevius.

Naevius (stejně jako většina autorů archaického období římské literatury) nebyl rodilým Římanem. Pravděpodobně pocházel z Capuy, tj. byl *civis Romanus sine suffragio*.²²⁸ Za Římany bojoval v první punské válce a své zážitky vtělil do prvního národního římského eposu *Bellum Poenicum*. Naeviov epos je důležitý také proto,

224 WITKE 1970, s. 38.

225 ROOY 1965, s. 109.

226 MENDELL 1970, s. 155.

227 BRAUND 1996, s. 37.

228 RICHTER, WILL. 1962. Staat, Gesellschaft und Dichtung in Rom in 3. und 2. Jahrhundert v. Chr. (Naevius, Ennius, Lucilius). *Gymnasium*, 64, s. 290.

že se tu římská historie započíná dobytím Tróje a Aeneovým útekem z ní. Počínaje touto písemnou zmínkou je dáno, že Římané patří do prostoru Středozemního moře, že jsou v něm legitimně a že je pojí jisté vztahy s ostatními sousedními národy, ať už kladné, či záporné. Římský lid v díle vystupuje jako společenství a „verdankt dem so unbequemem und eigenwilligen *barbarus poeta* nichts weniger als Grundzüge seines Selbstverständnisses als *civitas* im *orbis terrarum* [...]“.²²⁹

Po skončení první punské války odešel Naevius do Říma, kde se (pravděpodobně od roku 235 př. n. l.) zapojil do veřejného dění psaním dramát. Neměl za sebou žádného vlivného patrona,²³⁰ což bylo u tehdejších básníků neobvyklé.²³¹ Kromě díla *Bellum Poenicum* je znám jako autor tragédií a komedií. „Je téměř jisté, že Naeviova dramatická tvorba byla ‚angažovanější‘ než divadlo následujícího století. Jeho dílo obsahovalo osobní útoky na osobnosti politického života. Tento jev, který připomíná attickou komedii Aristofanovy doby, bude mít velmi krátkou životnost [...]“²³²

Asi nejznámějším okamžikem Naeviova života je jeho útok na rod Metellů, který, i kdyby byl smyšlený,²³³ dokládá, jak si Naevia jako osobnost představovaly pozdější generace.²³⁴ Za uvězněním Naevia²³⁵ stál patrně tento verš (možná z komedie):²³⁶ *fato Romae Metelli fiunt consules*,²³⁷ kterým pravděpodobně kritizoval kon-

229 Ibidem, s. 294–295.

230 W. Richter uvádí, že patřil do méně významné skupiny kolem Q. Fabia Maxima. (RICHTER 1962, s. 292.)

231 Prvním básníkem, který pocházel z vyšších kruhů, a nemusel tudíž spoléhat na přízeň žádného mecenáše, byl Lucilius.

232 CONTE 2003, s. 55–56.

233 CONTE 2003, s. 52 uvádí, že tato příhoda je přinejmenším zpochybnitelná.

234 Kromě zmiňovaných článků viz také TENNEY, FRANK. 1927. Naevius and free Speech. *AJPh*, 48, s. 105–110; MATTINGLY, H. B. 1960. Naevius and the Metelli. *Historia*, 9, s. 414–439; JOCELYN, H. D. 1969. The Poet Cn. Naevius, P. Cornelius Scipio, and Q. Caecilius Metellus. *Antichthon*, 3, s. 32–47.

235 Běžně se uvádí rok 206 př. n. l., který zpochybňuje MARMORALE, ENZO V. 1950. *Naevius poeta*. Firenze: La nuova Italia Editrice, s. 89–91.

236 Naproti tomu: „[...] il verso contro Q. Metello non faceva parte di una commedia, perché Nevio non fece nelle commedie il nome delle persone attaccate [...]“ (MARMORALE 1950, s. 90.)

237 Překlad autorky: „Metellové se v Římě stávají konzuly řízením osudu.“ Či „Konzulové Metellové se pro Řím stávají zhoubným osudem.“ K tomuto dvojsmyslu více RICHTER 1962, s. 291.

Zmínka je dochována v Pseudo-Asconiově komentáři k Cic. *Verr.* 1, 10: *Nam hoc Verrem dicere aiebant, te non fato, ut ceteros ex vestra familia, sed opera sua consulem factum.* (Překlad autorky: „Vždyť Verres tvrdil /aspoň se to povídalo/, že se stal konzulem ne proto, že tomu osud chtěl, jako tomu bylo u ostatních z vaší rodiny [Metellů], ale protože on ti pomáhal.“) Tuto větu pak komentuje Ps. *Ascon. Verr.* 1, 10: *Dictum facete et contumeliose in Metellos antiquum Naevii est - Fato Metelli Romae fiunt consules. Cui tunc Metellus consul iratus versus responderat senario hypercatalectico qui et Saturnius dicitur: „Dabunt malum Metelli Naevio poetae.“ De qua parodia subtiliter Cicero dixit: Te non [...]* (Překlad autorky: „Existuje vtípné a urážlivé napsaný prastarý Naeviovův výrok proti Metellům – konzulové Metellové se pro Řím stávají zhoubným osudem. Konzul Metellus rozhněván tímto veršem odpověděl hyperkatalectickým senárem, který se nazývá saturnius: ‚Metellové přímějí básníka Naevia litovat.‘“)

zula Q. Caecilia Metella Numidica. Verš *malum dabunt Metelli Naevio poetae*²³⁸ pak dokládá, že si to římstí aristokraté nenechali líbit a dali Naevia uvěznit na poměrně dlouhou dobu, protože ve vězení napsal dvě hry.²³⁹ Na příkaz tribunů lidu byl propuštěn. Zdá se, že dalším význačným mužem, kterému se vysmíval, byl samotný Scipio Africanus.²⁴⁰ Možná i kvůli těmto urážkám mu Řím přestal skýtat bezpečné útočiště, a proto odešel do Utiky, kde kolem roku 201 př. n. l.²⁴¹ zemřel.

3.2.1.2 První satirik?

Hovořit o Naeviovi v souvislosti se satirou je poněkud ošemetné. Jediná zmínka, které lze přiřkládat nějaký význam, se nachází u Festa: *Quianam pro quare, et cur, positum est apud antiquos, ut Naevium in carmine Punici belli: „summe deum regnator, quianam + genus isti +?“ et in Satyra – Quianam Saturnium populum pepulisti?*²⁴² Je pravděpodobné, že *Satyra* zde uvedená byl název díla. Nic to ovšem nevypovídá o tom, k jakému žánru tato práce náležela. Badatelé zmínku většinou řadí mezi *dramata*,²⁴³ i když např. E. V. Marmorale namítá, že tento verš by se spíše hodil do epického díla.²⁴⁴

Podrobně se tímto veršem zabývá ve svém článku E. Flintoff, který v něm chce vidět důkaz svědčící pro to, že existovala Naeviova satira.²⁴⁵ Ve svém článku

238 Tento verš, na rozdíl od předchozího, je citován častěji: Bass. 266; Ter. Maur. 400, 2515nn.; Sacerd. 3, 531; Ps. Mar. Victorin. 3, 139; Fortun. 294.

239 Gell. 3, 3, 15: *Sicuti de Naevio quoque accepimus fabulas eum in carcere duas scripsisse, Hariolum et Leontem, cum ob assiduum maledicentiam et probra in principes civitatis de Graecorum poetarum more dicta in vincula Romae a triumviris coniectus esset. Unde post a tribunis plebis exemptus est, cum in his, quas supra dixi, fabulis delicta sua et petulantias dictorum, quibus multos ante laeserat, diluisset.* (Překlad autorky: „Tak o Naeviovi víme, že ve vězení napsal dvě dramata nazvaná *Hariolus* a *Leon*, když byl v Římě triumviry uvřazen do pout kvůli neustálým zlomyslnostem a nadávkám vyřčeným proti představitelům obce na způsob řeckých básníků. Odtud byl vysvobozen tribuny lidu, když v těch hrách, o nichž jsem mluvil výše, odvolal svá pochybení a opovážlivá slova, kterými předtím mnohé urazil.“)

240 Gell. 7, 8, 5: *[...] hosce versus a Cn. Naevio poeta in eum scriptos esse: etiam qui res magnas manu saepe gessit gloriose, / cuius facta viva nunc vigent, qui apud gentes solus praestat, / eum suus pater cum pallio uno ab amica abduxit.* (Překlad autorky: „[...] tyto verše na něj [Scipiona] složil básník Cn. Naevius: ten, který často slavně vlastní rukou vykonal velké věci, jehož živoucí činy nyní vzkvétají, kdo sám vyniká nad národy, toho jeho otec odvedl od přítelkyně s jedním pláštěm.“)

241 Je však možné, že to bylo až o desetiletí později. (CONTE 2003, s. 52.) Podrobná úvaha ohledně data Naeviova úmrtí viz BADIAN, E. 1972. Ennius and his friends. In SKUTSCH, OTTO [ed.]. *Ennius. Sept exposés suivis de discussions; Vandaeures-Genève, 27 - 29 Août 1971*. Genève: Fond. Hardt, s. 160–162.

242 Fest. 306. Překlad autorky: „U starých autorů stojí *quianam* místo *quare a cur*, jako u Naevia ve *Válce punské*: ‚Vládce větší než bozi, proč jsi mě stvořil?‘ A v *Satíře*: ‚Proč jsi vyhnal Saturnův lid?‘“ (E. H. Warmington tento verš uvádí ve své edici pod oddílem *Varia*, jako fragment č. 1 ze *Satury: Remains of Old Latin II – Livius Andronicus, Naevius, Pacuvius and Accius*. 1936. WARMINGTON, E. H. [ed.]. London: Heinemann, s. 152.)

243 Jak už bylo řečeno na s. 21, titul *Satura* (u Festa *Satyra*) nese např. togáta T. Quinctia Atty či atellána L. Pomponia.

244 MARMORALE 1950, s. 260.

245 FLINTOFF, EVERARD. 1988. Naevius and Roman Satire. *Latomus*, 47, s. 593–603.

podrobně rozebírá jednotlivé možnosti zařazení citace, přičemž se po pokusu o vyvrácení jejího dramatického původu nejvíce soustředí na metrický rozbor verše uváděného u Festa. Podává důkazy o tom, že by tento epický znějící citát mohl být psán saturnským veršem, který by znamenal jeho příslušnost k eposu či (jak se E. Flintoff domnívá) k nějaké rané formě satury.²⁴⁶

Jako další verše, které nezapadají do naší představy o Naeviu, a mohly by tak být součástí jeho satiry, uvádí E. Flintoff Naeviův epitaf dochovaný u Gellia²⁴⁷ a již zmiňovaný verš *fato Romae Metelli fiunt consules*.²⁴⁸ Všechny tři pasáže by mohly být psány saturnským veršem, který E. Flintoff pokládá za možné metrum satury. Domnívá se, že mohla existovat „předenniovská“ *satura*, která se vyznačovala psaním o aktuálních tématech, popř. znepokojením nad nimi a saturnským veršem.²⁴⁹

S. Sabbadini zase vidí náznak toho, že Naeivius pěstoval žánr satiry, v úryvku z Ciceronovy řeči *Cato Maior de senectute: Sic enim percontantur in Naevi poetae Ludo. Respondentur et alia et hoc in primis: Cedo, qui vestram rem publicam tantam admistis tam cito? / proveniebant oratores novi, stulti adulescentuli*.²⁵⁰ Tento Naeviův verš není v běžně dostupných edicích řazen do sbírky *Satura(e)*, ale S. Sabbadini se domnívá, že pojmenování *Ludo* by mohlo označovat satiru: „[...] probabilmente Cicerone non avrebbe detto in ludo, ma in satura, se alla sua mente si fosse presentata una di quelle poesie minori di genere non ben precisato [...] che comparivano sotto il nome di satura e che erano destinati piuttosto alla recitazione che alla rappresentazione.“²⁵¹

246 FLINTOFF 1988, s. 595–597.

247 Gell. 1, 24, Inn.: *Trium poetarum inlustrum epigrammata, Cn. Naevii, Plauti, M. Pacuvii, quae ipsi fecerunt et incidenda sepulcro suo reliquerunt, nobilitatis eorum gratia et venustatis scribenda in his commentariis esse duxi. Epigramma Naevi plenum superbiae Campanae, quod testimonium esse iustum potuisset nisi ab ipso dictum esset - Immortales mortales si foret fas flere flerent divae Camenae Naeivium poetam. Itaque postquamst Orchi traditus thesauro, oblitus sunt Romae loquier lingua latina.* (Překlad autorky: „Existují tři nápisy slavných básníků: Cn. Naevia, Plauta a M. Pacuvia, které sami napsali a nechali vytesat na své náhrobky, měl jsem za to, že by kvůli své proslulosti a svému původu měly být zapsány v těchto zápiscích. Naeviův nápis je plný kampánské pýchy, což může být přesvědčivým dokladem o tom, jaký mohl být, pokud ho nenapsal sám – Kdyby se to smělo, aby nesmrtelní oplakávali smrtelníky, božské Kamény by plakaly pro básníka Naevia. Potom, co odešel do podsvětí, v Římě zapomněli mluvit latinsky.“)

K autentičnosti epigramu viz SUERBAUM, WERNER. 1968. *Untersuchen zur Selbstdarstellung älterer römischer Dichter. (Livius Andronicus, Naevius, Ennius.)* Hildesheim: Georg Olms Verlag, s. 37–41.

248 E. Flintoff se snaží poukázat na to, že *metelli* „would seem to have meant something like ‚legionary drudges‘ in Accius, this being, one can only assume, the source of the later name given to the Caecilii. If this so, the so far from the line attacking the Metelli, it would be making a pretty unexceptionable – and recurrently made – point about the decay of the traditional class system [...]“ (FLINTOFF 1988, s. 599.)

249 Dále uvádí analogie mezi díly Naevia a Ennia a rozebírá jejich *aemulatio*. (FLINTOFF 1988, s. 600.)

250 Cic. *Cato* 6, 20. Překlad (Cicero, Marcus Tullius. *Cato starší o starší*. BAHNÍK, VÁCLAV [transl.]. 1975. Praha: Supraphon.): „Jak mohli jste svůj mocný stát tak rychle zničit, povězte! Na tuto otázku přichází ve hře básníka Naevia odpověď, v níž se kromě jiných důvodů uvádí také toto: ‚Vždyť politiku dělá teď jen samý hloupý mladíček.‘“)

251 SABBADINI, SALVATORE. 1935. *Poeti Latini. Nevio*. Udine: Istituto delle edizioni accademiche, s. 80–81.

Z hlediska osobních vlastností básníka se Naevius trochu podobá Luciliovii – je sebevědomý, originální, kritický, a přitom má velký význam pro zformování představy o římanství a o svobodě vyjadřování – *libertas*.²⁵² Je prvním spisovatelem, který opravdu tvoří, prostřednictvím literatury se zapojuje do života obce a píše o soudobých tématech.²⁵³

Rozhodně však v tomto období nelze mluvit o satíře jako o žánru. Je možné, že Naevius pojmenoval nějaké své dílo termínem, který byl ke konci 3. a v 2. století př. n. l. běžně používán a jenž evokoval rozmanitost. Dávat ho však do souvislosti s případnou dramatickou saturou, a vidět tak v Naeviovi jakýsi mezičlánek mezi ní a Enniovou literární satirou, jak se domnívá E. Flintoff, je spíše zbožným přáním než podloženou hypotézou.

3.2.2 Rozmanitá *satura*: Ennius a Pacuvius

3.2.2.1 Ennius

3.2.2.1.1 Enniova sbírka *Satura(e)*

Na základě antických citací²⁵⁴ lze bezpečně konstatovat, že název Enniovy sbírky byl *Satura* či *Saturae*. O gramatickém čísle titulu se nicméně dodnes vedou spory.²⁵⁵ Jako první použil plurál ve své citaci Gellius, Quintilianus ale odkazuje na Ennia spojením *in satura*. Na základě Waszinkova zkoumání se dá předpokládat, že název sbírky by mohl pocházet od samotného Ennia, který použil k označení vlastního díla singulár.

Titul, o němž lze s jistotou tvrdit, že není řeckého původu, byl zřejmě souhrnným označením pro pestrout směsici. Z toho lze vyvozovat, že Ennius chápal sbírku jinak než svá dramata publikovaná pod řeckými tituly nebo ostatní *opera minora*, která mnohdy odkazovala na helénistické autory či jejich díla.²⁵⁶ Enniova sbírka obsahovala čtyři knihy,²⁵⁷ může se však jednat o rozdělení pozdější. Vzhle-

252 RICHTER 1962, s. 291.

253 Na rozdíl od Livia Andronika, který spíše překládal a přizpůsoboval literární díla římskému národu. (SCHANZ, MARTIN. 1979. *Geschichte der Römischen Literatur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian. Erster Teil. Die römische Literatur in der Zeit der Republik*. München: Beck, s. 54.)

254 Quint. *inst.* 9, 2, 36: *in satura*; Gell. 2, 29, 20: *in satiris*; Gell. 6, 9, 2 a 18, 2, 7: *in saturis*; Porph. *Hor. sat.* 1, 10, 46: *Ennius, qui quattuor libros saturarum reliquit*; Serv. *Aen.* 12, 121: *Ennius saturarum*; Non. 1,33; 1, 66; 2, 139; 2, 147; 7, 470; 7, 474; 11, 510: *Ennius satyraryum lib.*

255 WASZINK 1972, s. 101–105.

256 SCHOLZ, UDO W. 1986. Die „satura“ des Q. Ennius. In ADAMIETZ, JOACHIM [ed.]. *Die römische Satire*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, s. 39–40.

Podrobněji k jednotlivým dílům viz např. GRATWICK 1982, s. 156–157.

257 Donatova citace ze šesté knihy je pravděpodobně zkomolená. (GRATWICK 1982, s. 158.) J. H. Waszink se domnívá, že se jednalo o singulár, tedy že Ennius označil své dílo titulem *Satura* jako kolektiv-

dem k existujícím dokladům, že Ennius si svá díla (přinejmenším *Annales*) členil sám,²⁵⁸ lze připustit i názor o původním rozdělení do čtyř knih samotným Enniem. Začleňování básně *Scipio* do sbírky *Satura(e)* či mínění, že *Satura(e)* byl souhrnný název pro všechna Enniova *opera minima*, patří k již vyvráceným hypotézám.²⁵⁹ Titul měl možná pouze naznačovat sbírku nejrůznějších básní, které se nedaly zařadit do žádného žánru a které chtěl Ennius vydat. Aby čtenářům napověděl, co mají od díla očekávat, označil ho výrazem pro pestrou směs, který společnost v tomto období snadno rozpoznala a identifikovala. Tato sbírka byla vydána asi až v pozdějším období Enniova života, možná tak chtěl uchránit před zánikem básně, které v průběhu let vytvořil při nejrůznějších příležitostech.²⁶⁰

Enniova sbírka byla založena na rozdílnosti – *varietas*. Autor v ní záměrně propojil různá metra s rozmanitými náměty. Vzhledem ke špatnému dochování (je známo pouze 31 veršů) nelze – až na jednu výjimku – říci, o co se v jednotlivých básních přesně jednalo. Je však pravděpodobné, že jednotlivé knihy obsahovaly více různých básní psaných různými metry.²⁶¹

Jedinou básní, jejíž obsah je znám v podstatě celý, je bajka o chocholoušovi,²⁶² kterou zprostředkoval v prozaické podobě Gellius.²⁶³ Chocholouš má malá mláďata, která ještě neumějí létat. Ta zaslechnou rozhovor sedláka se synem o tom, že musí sklídit pole. První den jde syn o pomoc prosit sousedy, kteří nepřijdou, druhý den příbuzné, s nimiž se situace opakuje, a až třetí den se rozhodne, že pole sklídí sám. Teprve v tuto chvíli chocholouš svá mláďata přesune do bezpečí. Poučení na konci zní: „Nepožaduj od přátel to, co si můžeš udělat sám.“

Básně jsou obsahově i formálně opravdu velmi pestré. Vyskytuje se tu: bajka,²⁶⁴ morální kritika,²⁶⁵ přísloví,²⁶⁶ moralizování,²⁶⁷ osobní vyjádření,²⁶⁸ dialog Života

ním titulem pro více básní a rozdělení do čtyř knih je pozdější. Z toho pak vyplývají pozdější citace uvozené spojením *in saturis*, protože každá kniha nesla název *satura*. (WASZINK 1971, s. 102, 105.)

258 SCHOLZ 1986b, s. 35. Pak by ale titul všech knih dohromady měl znít *Saturae*.

Ennius byl pravděpodobně prvním latinsky píšícím literárním tvůrcem, který své dílo rozdělil do knih. (Podrobněji viz heslo „Ennius.“ Brill’s New Pauly. Antiquity volumes edited by: Hubert Cancik and Helmuth Schneider. Brill Online, 2015. Masaryk University. 09 October 2015. (<<http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/ennius-e330670>>.)

259 Akceptuje se nezávislost jednotlivých děl. (PRINZEN, HERBERT. 1998. *Ennius im Urteil der Antike*. Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler, s. 11.)

260 SCHOLZ 1986b, s. 40.

261 Enniovy zlomky náležející ke sbírce *Satura(e)* jsou psány jambickým senárem, trochejským septenářem, daktylským hexametrem, sotadejským veršem a trochejským tetrametrem. (MUECKE 2005, s. 37.)

262 Podrobněji viz MÜLLER, CARL WERNER. 1999. Ennius und Äsop. In MÜLLER, C. W. [ed.]. *Kleine Schriften zur antiken Literatur und Geistesgeschichte*. Stuttgart – Leipzig: G. B. Teubner, s. 526–557. Celé znění bajky v německém jazyce viz MADER, LUDWIG. 1951. *Antike Fabeln. Hesiod – Archilochos – Aesop – Ennius – Horaz – Phaedrus – Babrios – Avianus – Romulus*. Zürich: Artemis Verlag, s. 161–162.

263 Gell. 2, 29.

264 Kromě básně o chocholoušovi se v Enniových zlomcích vyskytují narážky, které by mohly být součástí bajky, např. verš o rybářovi hrajícím na flétnu (Hérodotos): *Enn. sat. 20 W: Subulo quondam*

a Smrti,²⁶⁹ hříčky se slovy, v nichž autor užívá aliterace,²⁷⁰ vznešené vyjadřování.²⁷¹ Někteří badatelé nacházejí ve sbírce *Satura(e)* vtipné podrobnosti z Enniova života.²⁷² Konkrétní báseň ze sbírky mohla mít různé podoby, např. epigram či list, a mohla být i různě dlouhá.²⁷³

Satura(e) patrně nezaujímalá mezi drobnými literárními útvary nějaké zvláštní místo. U Enniových nástupců na poli satiry se totiž vyskytují všechny rysy Enniových *minor*: nízký jazyk *Soty*, směs vznešeného a hovorového, kterou jsou psána *Heduphagetica*, použití různých meter v jednom díle (*Scipio*) atp.²⁷⁴

3.2.2.1.2 Řecké inspirace

Název, který pravděpodobně použil sám Ennius, navozuje dojem, že sbírka *Satura(e)* patří k žánru satiry. Zařazení Enniova díla do žánrového systému však není tak jednoduché a jednoznačné. U všech žánrů, které Římané pěstovali (s výjimkou satiry), lze vysledovat řecké předlohy. To platí i pro většinu Enniových děl. Zda však má svoji předlohu i sbírka *Satura(e)*, není jisté, a ani badatelé se v tomto bodě jednoznačně neshodují.

Dá se předpokládat, že vzhledem k svému původu a vzdělání hledal Ennius předlohy v řeckém světě, a to především v období blízkém své současnosti. V helé-

marinas propter astabat plagas. (Překlad autorky: „Kdysi stál flétnista na pláži u moře.“) C. W. Müller se dokonce domnívá, že Ennius použitím bajky jako prostředku lidového poučení nejen naznačil možnosti satiry, které později využili Lucilius a Horatius, ale zároveň pro římskou *saturu* adaptoval oblíbené prvky řeckého jambu (Archilochos, Sémónidés), které oživil helénističtí básníci (Kallimachos, Foinix z Kolofónu). (MÜLLER 1999, s. 528.)

265 Enn. sat. 1 W: *Malo hercle magno suo convivat sine modo!* (Překlad autorky: „Jen ať, krucinál, ke své velké škodě bez míry pije!“)

266 Enn. sat. 27 W: *Quaerunt in scirpo soliti quod dicere nodum.* (Překlad autorky: „Jak se tak říká, hledají uzal na rákosí.“)

267 Enn. sat. 8–9 W: *Nam is non bene vult tibi qui falso criminat / apud te.* (Překlad autorky: „Vždyť štěstí ti nepřeje ten, kdo v tvé rodině šíří pomluvy.“)

268 Např. Enn. sat. 21 W: *Numquam poeator nisi si podager.* (Překlad autorky: „Nikdy nepíšu poezii, jen když mě trápí dna.“)

269 Quint. *inst.* 9, 2, 36, viz pozn. 300.

270 Enn. sat. 28–31 W: *Nam qui lepide postulat alterum frustrari / quem frustratur frustra eum dicit frustra esse; / nam qui esse frustrari quem frustra sentit, / qui frustratur frustra est si non ille est frustra.* (Překlad autorky: „Protože ten, kdo chce vesele oklamat druhého, je sám ošálen, když říká, že ten druhý, kterého klame, je klamán. Pro toho, kdo se nechá ošálit pocitem, že někoho sám klame, klamač je oklamán, jestliže ten druhý není.“)

271 Enn. sat. 3–4 W: *Contemplor / inde loci liquidas pilatasque aetheris oras.* (Překlad autorky: „Z toho místa se dívám na jasné prostory éteru podepřené pilíři.“)

272 GRATWICK 1982, s. 158.

273 SCHOLZ 1986b, s. 39.

274 GRATWICK 1982, s. 159.

nismu se vyskytovaly sbírky, jež svým názvem evokují podobnou rozmanitost jako Enniova sbírka *Satura(e)*.²⁷⁵ Kolem roku 200 př. n. l. jsou doložitelné básně metricky, jazykově, obsahově i formálně rozdílné, i když není prokazatelný žádný titul ve smyslu Enniovy sbírky *Satura(e)*; na druhou stranu je dochován název knihy, který vypovídá o pestré mnohosti, ale všechny její části jsou psány v jednom žánru (*Σωρός* – hromada). Většinou jsou tato kompozičně rozmanitá díla mladšího data a jsou jednotná,²⁷⁶ takže Enniovi nemohla být předlohou.²⁷⁷

Nejživější diskuze panuje kolem Ennia a Kallimachovy sbírky *Jamby*, která římského spisovatele dozajista zaujala svou kompozicí – byla to kniha básní záměrně uspořádaná do ucelené sbírky.²⁷⁸ Další Enniovu inspiraci lze hledat v řecké filozofii, konkrétně u kyniků a v jejich učení. Ennius „with his strong didactic and moral interest he introduces to the Romans, in the manner according with their practical morality, the best which Greek popular philosophy could teach them, such as the fable and the moral dispute and precept“.²⁷⁹ F. Mueckeová pak naznačuje, že pes z Enniova verše *non est meum ac si me canis memorderit*²⁸⁰ by mohl metaforicky představovat buď básníka (jambografa či satirika), nebo kynika.²⁸¹

Ennius byl určitě do jisté míry závislý na řeckých předlohách, a třebaže se nenašlo žádné helénistické dílo podobné rozmanitostí meter, námětů i forem Enniovi, lze tvrdit, že se řeckou literaturou nechal přinejmenším inspirovat.²⁸² Nabyté poznatky ale propojil v úplně odlišné formě – vznikla různorodá směs všeho toho, co chtěl vyzkoušet a představit Římanům, do jejichž literatury ještě tyto pestré literární žánry nepronikly.

275 Ibidem, s. 160: *Σωρός* (*Hromada*) od Poseidippa, *Χρειαί* (*Anekdoty*) od Machóna, moralizování Kerkida z Megalopole (*Μελιάμβοι*), Tímónovy *Σίλλοι* (*Posměšky*) a kynické spisy.

276 „[...] Verknüpfung verschiedener Themen und Darstellungselemente in einem Gedicht, wie sie die Satiren des Lucilius charakterisiert, ist den Griechen im Grunde fremd – Menipp von Gadara ist ein Außen seiter, der keine Nachfolger findet [...]“ (CLASSEN, CARL JOACHIM. 1993. Ennius: ein Fremder in Rom. In VIELBERG, MEINOLF [ed.]. *Die Welt der Römer. Studien zu ihrer Literatur, Geschichte und Religion*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, s. 81.

277 SCHOLZ 1986b, s. 37–39.

278 Kallimachovy *Jamby* jsou pestré svým obsahem i formou, proto vyvolaly dohady o podobnosti s Enniovou sbírkou *Satura(e)*. Formální podobnost spočívá v použití různých meter (včetně lyrických), obsahová nejen v pestrosti, ale i v účelném charakteru. (DEUBNER, LUDWIG. 1982. Die Saturae des Ennius und die Jamben des Kallimachos. In DEUBNER, OTFRIED [ed.]. *Ludwig Deubner Kleine Schriften zur klassischen Altertumskunde*. Königstein: Verlag Anton Hain, s. 768–769.)

279 ROOY 1965, s. 41.

280 Enn. sat. 22 W. Překlad autorky: „Není to můj styl, i kdyby mě pes pokoušel.“

281 MUECKE 2005, s. 38.

282 Velkou závislost na řeckých předlohách předpokládá M. Puelma Piwonka: PUELMA PIWONKA, MARIO. 1949. *Lucilius und Kallimachos: zur Geschichte einer Gattung der hellenistisch-römischen Poesie*. Frankfurt am Main: Klostermann.

J. H. Waszink se přiklání spíše k žádnému či velmi malému vlivu: WASZINK 1971, s. 120 a 122.

3.2.2.1.3 Ovlivnění římským prostředím

Otázkou také zůstává, do jaké míry byl Ennius ovlivněn domácím prostředím. Zde se opět nabízí Liviova zmínka o dramatické satuře.²⁸³ Např. S. Mariotti existenci dramatických představení, pojmenovaných *saturae*, předpokládá a domnívá se, že „nell' intenzione di Ennio la sua opera doveva avere con la satura prelettaria lo stesso rapporto che quella di Callimaco (e la poesia giambica in genere) aveva avuto con forme preletterarie greche“, a tudíž by byl titul *Satura* jakýmsi překladem názvu Kallimachovy sbírky *Jamby*.²⁸⁴ Jak ale píše v jiné kapitole,²⁸⁵ je vývoj literární satiry z té dramatické (pokud vůbec existovala) velmi nepravděpodobný.

Je možné, že kromě tradice jízlivosti, vtipu a urážek v té podobě, v jaké se objevuje ve fescennijských verších, byl Ennius ovlivněn i jakousi předliterární saturou: „[...] the only thing which the *Satura* of Ennius can have owed to a preliterary (not: a dramatic) *satura* was a tendency to strive after *varietas* in the choice of both the metres and the subjects [...]“²⁸⁶ Ačkoli pocházel z řeckého prostředí, jistě silně vnímal pocit národní římské hrdosti, a protože básník by nemohl existovat bez posluchačů, zakomponoval ho do svých děl, přičemž ho lze prokazatelně nalézt v díle *Annales*²⁸⁷ a přinejmenším předpokládat ve sbírce *Satura(e)*.

3.2.2.1.4 Ennius jako Luciliův předchůdce na poli satiry?

Interpretace verše *rudis et Graecis intacti carminis auctor*²⁸⁸ z Horatia představuje pro dnešní badatele hádanku, kterou nelze k všeobecné spokojenosti vyřešit. Závěry jednotlivých autorit se liší a žádná obecná shoda neexistuje,²⁸⁹ i když se lze mírně přiklonit k tomu, že výraz *auctor* použil Horatius pro Ennia.²⁹⁰ Z hlediska možné kontinuity satiry jako žánru stojí za zmínku pokus E. Flintoffa, který se na základě zkoumání E. Badiana pokusil dokázat, že termínem *auctor* označil Horatius Naevia.²⁹¹ Zcela odlišnou interpretaci představuje R. Godel, který po důkladné analýze a zvážení všech dostupných teorií píše: „Il me paraît certain qu' en comparant Lucilius aux poètes antérieurs, dans les vers cités ci-dessus, Horace a pensé à ces

283 Viz kapitola 2.1.2 Dramatická satura.

284 MARIOTTI, SCEVOLA. 1991. *Lezioni su Ennio*. Urbino: QuattroVenti, s. 118.

285 Jedná se o kapitolu 2.1.2 Dramatická satura.

286 WASZINK 1971, s. 111.

287 Jaký přínos má Ennius pro národní cítění Římanů viz RICHTER 1962 a SUERBAUM 1968.

288 Hor. *sat.* 1, 10, 66. Překlad: „Drsný skladatel básně netknuté řeckým duchem“.

289 Různé teorie a vyloučení možnosti, že by *auctor* označoval Ennia, viz SUERBAUM 1968, s. 340, a GODEL, ROBERT. 1973. *Rudis et Graecis intacti carminis auctor.* (Horace, *Serm.* I, 10, 66.) *MH*, 30, s. 117–121.

290 PRINZEN 1998, s. 246, uvádí, že se k tomuto názoru kloní většina badatelů.

291 Svou domněnku odůvodňuje tím, že tento verš zrcadlí Enniovo mínění o Naeviovi, které mohl převzít i Horatius. (FLINTOFF 1988, s. 601.)

deux phases successives, et que *rudis et Graecis intacti carminis* correspond à la *Fescennina licentia*, comme *poetarum seniorum turba* aux *poetae* dont Livius est le premier en date [...]”²⁹²

Je zřejmé, že Horatius měl na mysli někoho, kdo žil a tvořil v rozmezí daném rokem 240 př. n. l. a dobou, kdy žil a tvořil Lucilius. *Carmen Graecis intactum* by sice mohla být nějaká předliterární forma podobná fescennijským veršům, ale v tom případě by bylo spojení s termínem *auctor* anachronní. Mohlo by se tedy jednat o satura.²⁹³ Komentář k Horatiovi uvádí jako metrum této *carmen* hexametru, což by odpovídalo Horatiově (a částečně Luciliově) satuře, nikoli však zcela té Enniově. Horatius na tomto místě jednoznačně mluví o satirě: neodvozovala svůj původ od Řeků, je dávana do souvislosti s Luciliem,²⁹⁴ byla psána hexametrem (podle komentářů). Spornou otázkou zůstává onen *auctor* a adjektivum *rudis*,²⁹⁵ které lze přiřadit buď k básni, nebo k jejímu tvůrci. Pokud se vztáhne adjektivum *rudis* na básníka, evokuje spíše Naevia s jeho vyhraněnými postoji. Jestliže se ovšem připustí jeho spojení s *carmen*, Ennius by do tohoto schématu zapadl lépe. Jeho *satura* byla skutečně ve srovnání s jejím následujícím vývojem neuhlazená, alespoň co se týče metra.

Ve světle dochovaných textů se jeví jako nejpřípadnější označit termínem *auctor* Ennia. Jak si ale vysvětlit, že Ennius je považován za básníka, který je nepolíben řeckou literaturou? Možná se opravdu jedná o narážku na jeho dílo *Satura(e)*, které žádnou reálnou řeckou předlohu nemělo. Bylo by i logické, že se Horatius ve svých satirách vymezuje vůči předchozím autorům tohoto „žánru“.

3.2.2.1.5 Zařazení do žánru

Ennia spojuje s termínem *satura* mnohokrát zmiňovaný Diomedes²⁹⁶ a také Pomponius Porphyrio,²⁹⁷ který mimo jiné²⁹⁸ uvádí, že Iulius Florus, oslovovaný Hora-

292 GODEL 1973, s. 121.

293 Komentáře k Horatiovi tuto domněnku potvrzují: Porph. *Hor. sat.* 1, 10, 66: *Et Graecis intacti carminis auctor: Hoc ideo dictum, quia nulli Graecorum exametris uersibus hoc genus operis scripserunt.* (Překlad autorky: „A autor básně nedotčené Řeky: To znamená, že nikdo z Řeků nenapsal tento druh básně v hexametrech.“)

294 *Hor. sat.* 1, 10, 64nn.: [...] *fuerit Lucilius, inquam, / comis et urbanus, fuerit limatior idem / quam rudis et Graecis intacti carminis auctor [...]* (Překlad: „Jak říkám, i když byl duchaplný a vtipný náš Lucilius, ať byl vytříbenější než drsný skladatel básně, netknuté řeckým duchem [...]“)

295 Surový, nezpracovaný, hrubý, drsný, neznalý, nezkušený. Další možné překlady do českého jazyka viz PRAŽÁK, JOSEF M. – NOVOTNÝ, FRANTIŠEK – SEDLÁČEK, JOSEF: *Latinsko-český slovník k potřebě gymnasií a reálných gymnasií*. Praha: Československá grafická unie a. s., 1935, s. 1088.

296 *Diom.* 3, 485, viz pozn. 112.

297 *Porph. Hor. epist.* 1, 3, viz pozn. 99.

298 Další zmínky: *Porph. Hor. epist.* 1, 11, 328 a *Porph. Hor. sat.* 1, 10, 46 jsou probrané v kapitole 2.2.2 Žánr.

tiem v *Listech*, vybíral básně (*saturae*) z Ennia, Lucilia a Varrona. O. Weinreich se domnívá, že do tohoto výčtu jsou zařazeni satirici působící před Horatiem, což je jedno z možných vysvětlení.²⁹⁹ Podle mého soudu mohl tímto způsobem zároveň vyjmenovat tři stěžejní zástupce třech „satur“, které se od sebe v detailech lišily, tedy rozmanité Enniovy, kritické Luciliovy a menippské Varronovy. Quintilianus, u něhož poprvé jasně zaznívá zařazení satiry mezi ostatní žánry, však Ennia v této řadě nezmiňuje, byť o Enniovi v souvislosti se saturou píše na jiném místě: *ut Mortem ac Vitam, quas contententes in satura tradit, Ennius*.³⁰⁰

Je tedy třeba pokusit se srovnat Enniovu sbírku s dílem nějakého tvůrce, jenž k tomuto žánru nezpochybnitelně náleží. I když je jen fragmentárně dochován, přichází v úvahu Lucilius, neboť je Enniovi časově nejbližší a v jeho díle lze pozorovat znaky konstituující žánr. Enniovo dílo (stejně tak i raná Luciliova tvorba) na první pohled zaujme rozmanitostí meter, námětů i stylů. Autor mluví o věcech z domácího prostředí, ale i těch cizokrajných.³⁰¹ Osobně³⁰² ve svém díle vystupuje,³⁰³ dokáže pochválit i zesměšnit sám sebe. Je zajímavé, že z tak omezeně dochovaného počtu zlomků děl obou autorů lze vysledovat jednotlivosti, o nichž oba hovoří podobně – jedná se o plačtivou cibuli,³⁰⁴ dnu,³⁰⁵ nezměrné pití,³⁰⁶ verše vycházející ze srdce³⁰⁷

299 *Römische Satiren*. 1949. WEINREICH, OTTO [ed.]. Zürich und Stuttgart: Artemis Verlag, s. XXVI.

300 Quint. *inst.* 9, 2, 36. Překlad: „Ennius [personifikoval] Smrt a Život a v jedné satire je nechal přit se.“ V této kapitole pojednává Quintilianus o figurách.

301 Enn. *sat.* 10–11 W: *Testes sunt / lati campi quos gerit Africa terra politos*. (Překlad autorky: „Široké pláně, které Afrika rodí úhledně zorané, jsou svědkem [...]“) a Enn. *sat.* 25–26 W: *decem coclites quas montibus summis / Ripaeis fodere*. (Překlad autorky: „Deset nuget, které vytěžili jednoocí na vrcholcích řípejských hor.“)

302 Alespoň se snaží udělat takový dojem.

303 Enn. *sat.* 3–4 W, 6–7 W, 21 W, viz pozn. 271, 307, 268.

304 Enn. *sat.* 12–13 W: *neque ille triste quaerit se napi / neque caepe maestum*. (Překlad autorky: „Netouží ani po štiplavé hořčici ani po plačtivé cibuli.“)

Lucil. 198 K: *flebile cepae simul lacrimosaeque ordine tallae*. (Překlad autorky: „Plačtivá cibule a zároveň slzavé slupky z cibule v řadě“) a Lucil. 199 K: *lippus edenda acri assiduo ceparius cepa*. (Překlad autorky: „Ten, který jí neustále ostrou cibuli, má zarudlé oči.“)

305 Enn. *sat.* 21 W, viz pozn. 268.

Lucil. 332–333 K: *quod deformis senex arthriticus ac podagrosus / est, quod mancus miserque exilis ramite magno*. (Překlad autorky: „Protože je ošklivý, revmatem a dnou postižený stařec, protože je vetchý, ubohý, hubený s velkou kýlou.“)

Podobně jako se o sobě v žertu vyjadřuje Ennius, tak také Lucil. 892–893 K: *Amicos hodie cum inprobo illo audivimus / Lucilio advocasse*. (Překlad autorky: „Slyšeli jsme, že jsi dnes pozval své přátele s tím neřádem Luciliem.“)

306 Enn. *sat.* 1 W, viz pozn. 265.

Lucil. 1045–1046 K: *Scito etenim bene longincum mortalibus morbum / in vino esse ubi qui invitavit dapsilius se*. (Překlad autorky: „Věz totiž, že ve víně leží pro smrtelníky chronická závislost, jakmile si někdo dopřeje příliš.“)

307 Enn. *sat.* 6–7 W: *Enni poeta salve qui mortalibus / versus propinas flammeos medullitus!* (Překlad autorky: „Buď zdrav, básníku Ennie, který jsi smrtelníkům podal pohár planoucích veršů vzešlých z nitra!“)

Lucil. 976 K: *cordipugis versibus*. (Překlad autorky: „Se srdcem bijícím verši“) a Lucil. 626–627 K:

a štěkajícího psa metaforicky zobrazujícího s největší pravděpodobností básníka.³⁰⁸ Ve zlomcích o dotěrných lidech³⁰⁹ a parazitovi³¹⁰ lze dokonce pozorovat náznak společenské kritiky; na rozdíl od Lucilia se však nedochoval žádný zlomek, který by naznačoval, že by Ennius použil osobní invektivy. Tím se Ennius v jistém smyslu odlišuje od Lucilia a jeho nástupců – přístup a charakteristiku této pozdější, jinak a úžeji chápané římské satiry nelze ani u Ennia předpokládat.³¹¹ Se satirou pozdějšího období ho spojují komické, morální a autobiografické prvky i důraz na dialog.³¹² Enniovo použití hexametru (byť jako jednoho z mnoha meter) se jeví také důležité.³¹³ C. A. van Rooy v Enniovi satirickou tendenci nalézá, uvádí však, že není přítomna prvoplánově.³¹⁴ Hned od počátku se u Ennia objevuje touha „říkat pravdu s úsměvem“ a „míchat příjemné s užitečným“,³¹⁵ zkrátka podat informaci čtenáři v co nejsrozumitelnější a nepřijatelnější formě.

Formálně jsou si zprvu Ennius s Luciliem blízcí – oba psali polymetricky, i když se v pozdějších Luciliových knihách satir prosadil jako metrum žánru hexametru. Enniovo dílo je sbírkou kratších, na sobě nezávislých básní.³¹⁶ Právě tato *varietas* spojuje Ennia s jeho nástupcem Luciliem.

Ego ubi quem ex praecordiis / ecfero versum. (Překlad autorky: „Já, když ze srdce vynáším nějaký verš.“) a Lucil. 735–736 K: *Rem, populi salute fictis versibus Lucilius / quibus potest impertit, totumque hoc studiose et sedulo.* (Překlad autorky: „Lucilius se zasloužil o blaho republiky smyšlenými verši, které napsal, jak jen mohl, pilně a upřímně.“)

308 Enn. sat. 22 W, viz pozn. 280.

Lucil. 1057–1058 K: *Inde canino ricto oculisque / involem.* (Překlad autorky: „Pak se vyřítím s vyceněnou tlamou a zářícíma očima jako pes.“) Lucil. 1245 K: *Necquam et magnus homo laniorum immanis canes ut.* (Překlad autorky: „Velký ničema strašný jako řezníkův pes.“) a Lucil. 275 K: *Eodem pacto obgannis.* (Překlad autorky: „Nafáš stejně.“)

309 Enn. sat. 5 W: *Resistant occurrunt obstant obstringillant obagitant.* (Překlad autorky: „Courají se, běží ti v ústery, zdržují, překážejí, obtěžují.“)

310 Enn. sat. 14–19 W: *Quippe sine cura laetus cum advenis / interfectis malis expedito brachio, / alacer celsus, lupino expectans impetu – / mox cum tu alterius abligurias bona / quid censes domino esse animi? Pro divum fidem / is tristest dum cibum servat, tu ridens voras.* (Překlad autorky: „Proč, když veselý bezstarostně přicházíš s naducanými tvářemi a hbitou paží, cupitáš po špičkách, chystáš se k útoku – a hned potom olizuješ majetek druhého. Co myslíš, v jakém rozpoložení je tvůj hostitel? Je nešťastný, proboha, zatímco podává hostinu a ty ji s úšklebem hltáš.“)

311 SCHOLZ 1986b, s. 41.

312 ROOY 1965, s. 40.

313 ROOY 1965, s. 39, poznamenává, že hexametrem mohl parodovat své dílo *Annales*, a také uvádí zajímavé souvislosti (stejně náměty: autobiografii, literární polemiku, gramatické vzdělání a filozofické spekulace) díla *Annales* a Luciliových satir.

314 ROOY 1965, s. 32–33: „It is true, Ennius lacks the fiery spirit of Lucilius and the burning indignation of a Juvenal; but the relevant fragments of his work manifest a clerly satirical tendency in so far as he hits out or mocks at harmful elements in contemporary Roman society [...] and that satirical element is already manifest in it [...] only as one *out of many*, so that this element has nothing to do with the meaning of ‚satura(e)‘.“

315 GRATWICK 1982, s. 156.

316 SCHOLZ 1986b, s. 33.

Zařadit Ennia do linie autorů římské satiry však nelze. Vždy bude stát samo-
statně, a to proto, že následující tvůrci ho nepovažují za svého předchůdce. Lu-
ciliovo dílo je dochováno fragmentárně, ale dá se předpokládat, že pokud by
o Enniovi jako o svém přímém předchůdci mluvil, našli bychom tuto zmínku u ně-
jakého gramatika. Ani jeden z Luciliových zlomků, v němž se hovoří o Enniovi,
nelze v tomto smyslu použít, neboť naráží na dílo *Annales*.³¹⁷ Ani u Horatia³¹⁸ nelze
nalézt zmínku o Enniovi v souvislosti se satirou.³¹⁹ Všechny zmínky u Horatia se
vztahují k Enniovi epikovi, popř. dramatikovi, Persius³²⁰ ho zmiňuje pouze jednou
a Iuvenalis vůbec.

C. A. van Rooy se zcela oprávněně ptá, zda měl sám Ennius teorii satiry: nelze
to posoudit, „but it seems clear that it has no ‚lex‘, or φύσις, or essence of its
own beyond the fact that it is a causerie, miscellaneous in form and content. No
doubt he wrote his medleys simply because in the traditional genres he found no
medium for informal causerie, such as that of which he felt the need in the midst
of a changing society [...]“.³²¹

317 Lucil. 376–385 K: *Non haec quid valeant, quidve hoc intersit et illud, / cognoscis. Primum hoc quod di-
cimus esse ‚poema‘. / Pars est parva ‚poema‘ <‚poesis‘> / Idem – / <‚metrica‘> Epistula item quaevis non magna
‚poema‘ est; / illa ‚poesis‘ opus totum, ut tota Ilias una est, / una θεσις sunt Annales Enni atque επος unum,
/ et maius multo est quam quod dixi ante ‚poema‘; / quapropter dico – nemo qui culpatae Homerum / perperuo
culpatae, neque quod dixi ante ‚poesin‘; / versus unum culpatae, verbum, enthymema, locumve. (Překlad autorky:
„Nevíš, co znamená a ani jak se liší od ostatních. První je ta, které říkáme ‚poema‘ [báseň]. Báseň je
malá část poezie. Tentýž – Dále krátký list [ve verších] je báseň; ona poezie je celé dílo, jako celá *Ilias*
nebo Enniovy *Anály* mají jedno téma a jedno vyprávění a je to o dost větší dílo než báseň, o které jsem
mluvil předtím. Proto říkám – nikdo, kdo haní Homéra, ho nekritizuje od začátku do konce, ani to, co
jsem nazval poezií; kritizuje jeden verš, slovo, argumentaci či místo.“)*

318 Hor. *ars* 55nn.: *ego cur, acquirere pauca / si possum, invidior, cum lingua Catonis et Enni / sermonem
patrium ditaverit et nova rerum / nomina protulerit?* (Překlad Horatius, Quintus Flaccus. *O umění básnickém*
= *De arte poetica*. STEHLÍKOVÁ, EVA – SVOBODOVÁ, DANA [transl.]. 2002. Praha: Academia: „A přece: jsem
kárán i za to málo, jímž jazyk se snažím rozšířit [...] Vždyť dávno už Ennius, Cato a jejich mluva to byli,
kdo náš mateřský slovník tak obohatili zástupem nových slov.“); Hor. *ars* 258nn.: *hic et in Acci / nobilibus
trimetris apparatus rarus et Enni / in scaenam missos cum magno pondere versus.* (Překlad: „Na pravý jamb tak
narazíš zřídka už v důstojných trimetrech Acciových, a pokud jde o verš, jímž Ennius obtěžkával své hry
[...]“); Hor. *epist.* 1, 19, 7nn.: *Ennius ipse pater numquam nisi potus ad arma / prosiluit dicenda.* (Překlad:
„Nikdy nezačal líčit ryk zbraní Ennius otec, dokud se nenapil vína.“); Hor. *epist.* 2, 1, 50: *Ennius, et
sapiens et fortis et alter Homerus.* (Překlad: „Ennius, moudrý a mužný, a druhý Homér“); Hor. *sat.* 1, 10,
53nn.: *nūl comis tragicis mutat Lucilium Acci? / non ridet versus Enni gravitate minores, / cum de se loquitur
non ut maiore reprensus?* (Překlad: „Na Acciovi, autoru tragických her, nic Lucilius by nechtěl změnit, což
nemá výsměch i pro Enniovy verše, nedostí vážné, ač sám se nestaví nad ty, co kárá?“)

319 Pouze výše zmiňovaný verš *rudis [...]* (s. 53–54) je možno dávat nějakým způsobem do této souvis-
losti.

320 Pers. 6, 9nn.: *Lunai portum, est operae, cognoscite, cives! / Cor iubet hoc Enni, postquam destertuit esse /
Maeonides, Quintus pavone ex Pythagoreo.* (Překlad Persius Flaccus, Aules. *Satiry*. NOVÁKOVÁ, JULIE [transl.].
1990. Praha: Odeon: „Přístav Luny – je proč – ten hleďte, občané poznat, Ennius moudrý tak velí, když
procitnův přestal se cítit Homérem, v Kvinta se převtělil z páva Pythagorova.“)

321 Rooy 1965, s. 43.

3.2.2.1.6 Přínos

Enniovo dílo *Satura(e)*, které vydal nejspíš ke konci svého života, bylo inspirováno helénistickou tradicí podobných sbírek i domácím prostředím. Svým pojetím však představuje něco zcela inovativního.³²² Spojením různých námětů z řeckého i římského světa, k nimž Ennius připojil své osobní postřehy, vznikla rozmanitá sbírka, jejíž pestrost byla ještě znásobena množstvím různých meter a rozmanitých vyjadřovacích prostředků. Ennius v tomto případě udělal velký krok do neznáma, neboť publiku předložil něco úplně nového. I když se toto dílo pravděpodobně nesetkalo s velkým ohlasem, je důležitým zdrojem pro naši představu o pojmu *satura*, označujícím všehočtu, a také o vývoji římského literárního vědomí, v němž ještě nebylo patrné v té době místo pro podobně inovativní útvar.

A tak tkví Enniův největší přínos v tom, že pravděpodobně jako první použil pro titul svého díla pojmenování *satura*,³²³ literárně zpracoval různé nápady, které se mu honily hlavou, a odvážil se je předložit římskému publiku.

3.2.2.2 Pacuvius

Ze zmínek v dílech Porphyrióna³²⁴ a Diomedea³²⁵ vyplývá, že Pacuvius se kromě tragédií zabýval i dalším druhem literatury, a to satirou. Tímto konstatováním pak většina prací o Pacuviovi v souvislosti se satirou končí a dále se věnuje jeho tragédiím, popř. životním osudům.³²⁶

Diomedes dává Pacuvia do souvislosti s Enniem a jeho typem satiry. Zajímavé však je, že pořadí jmen představitelů nového literárního „žánru“ je obrácené – Ennius, oproti očekávání, následuje za Pacuviem. Pokud je mi známo, jediným, kdo se nad tím pozastavuje, je E. Flintoff, který ve svém článku obsáhle dokazuje, že toto pořadí je záměrné a správné a že jím Diomedes čtenářům sděluje, že Pacuvius psal satiry dříve než Ennius, a tudíž je zakladatelem literární satiry on.³²⁷ E. Flintoff pak zdůrazňuje, že Pacuvius byl prvním, kdo psal literární satiru, proto-

322 „It is, in fact, simply a combination – but in sense of an aggregate, for it has no unity of its own – of elements borrowed or adapted from Greek literature [...] and elements due to a personal achievement [...]“ (ROOY 1965, s. 43.)

323 Dramatici Quinctius Atta a L. Pomponius, jejichž díla také nesou název *Satura*, žili později než Ennius. Jediným Enniovým konkurentem v použití titulu *Satura* může být Naevius. (Viz s. 21.)

324 Porph. *Hor. epist.* 1, 11, 328, viz pozn. 114.

Porph. *Hor. sat.* 1, 10, 46, viz pozn. 115.

325 Diom. 3, 485, viz pozn. 112.

326 Podrobněji viz: SCHIERL, PETRA. 2006. *Die Tragödien des M. Pacuvius. Ein Kommentar zu den Fragmenten mit Einleitung, Text und Übersetzung.* Berlin: Walter de Gruyter. MARIOTTI, ITALO. 1960. *Introduzione a Pacuvio.* Urbino: S.T.E.U. MAGNO, PIETRO. 1977. *Marcus Pacuvio.* Milano: Ed. Pegaso. VALSA, M. 1957. *Marcus Pacuvius. Poète tragique.* Paris: Les Belles Lettres.

327 FLINTOFF, EVERARD. 1990. The Satires of Marcus Pacuvius. *Latomus*, 49, s. 576–579. Stejně tak rozebírá Porphyriónovu zmínku, aby i u něj dospěl ke stejnému závěru.

že se domnívá, že pokud by jako první psal satiru Ennius, zvolil by si pravděpodobně nějaký helénistický vzor, ale protože už existovala literární satira (Pacuviova), napodobil svého synovce.³²⁸ Za zmínku také stojí pozorování oského prvku, který je podle E. Flintoffa typický pro římskou satiru.³²⁹

Žádný fragment, který by odkazoval na Pacuviovo satirické dílo, se nedochoval. Přesto lze uvažovat o tom, že do této sbírky mohl patřit Pacuviův epitaf, jenž se nalézá u Gellia a který E. H. Warmington³³⁰ řadí ve své edici ke zlomkům, které považuje za saturu: *Adulescens, tam etsi properas te hoc saxum rogat / Ut sese aspicias, deinde quod scriptum est legas. / Hic sunt poetae Pacuvi Marci sita / Ossa. Hoc volebam nescius ne esses. Vale.*³³¹ E. Flintoff³³² důkladně nápís rozebírá a vyjmenovává argumenty, proč by mohl být, jako součást delší básně, částí satiry, a poukazuje na podobnost s epitafem Naeviovým, s epitafy Luciliiovými v jeho XXII. knize i s epitafem Petroniovým. Z nezařazených zlomků by pak mohly být vzhledem k ozvěnám v dílech dalších satiriků³³³ součástí Pacuviovy sbírky verše *volucris currit / axe quadriga*³³⁴ a *hinc saevitiam Salaciae / fugimus.*³³⁵

Nepříliš spolehlivý zdroj Fulgentius³³⁶ pak jako jediný v antice poukazuje na to, že Pacuvius měl psát i komedie.³³⁷ Tato zmínka se patrně nezakládá na pravdě, nicméně může naznačovat, že Pacuvius psal i něco jiného než tragédie.

Stejně jako Ennius není Pacuvius zmiňován žádným kanonickým satirikem jako jeho předchůdce. Lucilius ho v dochovaném materiálu uvádí jednou: *uerum tristis contorto aliquo ex Pacuuiano exordio*,³³⁸ přičemž pravděpodobně naráží na jeho hru

328 FLINTOFF 1990, s. 580–581.

329 *Cognomen Pacuvius* je oského původu, Luciliovo rodiště mělo oský charakter a oské osídlení, oská slova se vyskytují v Luciliiových fragmentech (1209 W a 1237 W), v *Hor. sat.* 1, 5, 54 je jedním z vypravěčových společníků na cestě Osk. (FLINTOFF 1990, s. 581–582.) Oské prvky a jména u Lucilia srov. MRAS, KARL. 1928. Randbemerkungen zu Lucilius' Satiren. WS, 46, s. 78–82.

330 WARMINGTON 1936, s. 322.

331 Gell. 1, 24, 4. Překlad autorky: „Mladíku, i když pospícháš, žádá tě tento kámen, abys na něj pohlédl a přečetl si, co je na něm psáno. Zde jsou pochovány kosti básníka Marka Pacuvia. Chtěl jsem, aby sis toho byl vědom. Buď zdrav.“

332 Jedná se zejména o sebeočerňování a vůbec líčení sebe sama, které je pro satiru typické. (FLINTOFF 1990, s. 585–589.)

„[...] it is interesting to see how many features of later satire we discover here: the depiction of the writer himself in a disadvantaged position; the quasi-dramatic situation; the cheeky re-handling of serious words and matters to take them humorous [...]“ (FLINTOFF 1990, s. 589.)

333 FLINTOFF 1990, s. 590 uvádí jako možné ohlasy *Iuv.* 1, 60 a *Hor. sat.* 1, 6, 126.

334 Pacuv. 2–3 W. Překlad autorky: „Okřídleným vozem pádí po nebeské klenbě.“

335 Pacuv. 7–8 W. Překlad autorky: „Odtud jsme utekli před zuřivostí Salacie [moře].“

336 Fulg. *serm. ant.* 12: *Pacuius in Seudone comedia indult [...]* (Překlad autorky: „Pacuvius ve své komedii *Seudon* uvádí na scénu [...]“)

337 Fulgentius zmiňuje Pacuvia celkem třikrát. Rozboru těchto míst se věnuje VALSA 1957, s. 56–58.

338 Lucil. 844 K. Překlad autorky: „Zasmušilost z nějakého spleťitého Pacuiova úvodu.“

o Orestovi.³³⁹ Horatius³⁴⁰ o něm hovoří pouze jednou, stejně tak Persius.³⁴¹ Iuvenalis sice ve své dvanácté satíře oslovuje jakéhosi Pacuvia, ale o básníka se v tomto případě nejedná.³⁴² U Quintiliana je Pacuvius zmiňován v souvislosti se skládáním slov,³⁴³ jako tvůrce tragédií³⁴⁴ a jako autor, jehož verše bývají citovány ostatními spisovateli.³⁴⁵

Myslím, že s jistou dávkou opatrnosti lze připustit, že Pacuvius satiru skutečně psal a že se jednalo o stejný druh díla rozmanitého v námětech i metrech, jaké psal Ennius. I když bývá tradičně řazen za Ennia, je třeba vzít alespoň v úvahu myšlenku navrženou E. Flintoffem, že pořadí těchto dvou autorů mohlo být opačné. Vzhledem k neexistenci prokazatelných fragmentů Pacuviova díla a velmi malému množství dochovaných Enniových zlomků však nelze záležitost pořadí, a tím ani prvenství v literární satíře přiřknout žádnému z nich.

3.3 Shrnutí

S diatribou má satira (zejména ta poluciliovská) společné nabádání, moralizování a pokus o zlepšení světa. S jambem pojí satiru důraz kladený na osobnost básníka, přímočaré vyjadřování a jemu odpovídající styl. A stejně jako komedie vychází i sa-

339 SCHIERL 2006, s. 8.

340 Hor. *epist.* 2, 1, 55: *ambigitur quotiens, uter utro sit prior, aufert / Pacuvius docti famam senis [...]* (Překlad: „Při sporu, kdo je as lepší, kmet Pacuvius má slávu pro svou učenost [...]“)

Pacuvia pak navíc ještě zmiňuje Pseudo-Acronův komentář k Horatiovu verši, v němž Pacuvius ani výslovně jmenován není. *Schol. Hor. sat.* 1, 4, 60: *Non ut si soluas. Idest non ita inuenias, quemadmodum si soluas uersus Ennii aut Pacuuii, qui etiam soluti altitudinem et tumorem poematis optinent.* (Překlad autorky: „Ne, jako když uvolníš – tedy nevymyslíš to tak, jako kdybys uvolnil Enniovy či Pacuiovy verše, které nsvázané také drží vznešenost a nadutost básně.“)

341 Pers. 1, 77: *sunt quos Pacuvius que et verrucosa moretur / Antiopa [...]* (Překlad: „Kdo by se dnes ještě obíral [...] Pacuviem a zkostrbatělou Antiopou [...]“)

342 Iuv. 12, 111; 12, 121; 12, 128. V českém překladu Zdeňka K. Vysokého je toto jméno nahrazeno obecným „kdo“ či „muž“.

343 Quint. *inst.* 1, 5, 67: *ceterum etiam ex praepositione et duobus vocabulis dure videtur struxisse Pacuvius.* (Překlad: „Ostatně zdají se tvrdá i slova složená z předpony a dvou slov u Pacuvia.“)

344 Quint. *inst.* 10, 1, 97: *Tragoediae scriptores veterum Accius atque Pacuvius clarissimi gravitate sententiarum, verborum pondere, auctoritate personarum. Ceterum nitor et summa in excolendis operibus manus magis videri potest temporibus quam ipsis defuisse: virium tamen Accio plus tribuitur, Pacuvium videri doctorem qui esse docti adfectant volunt.* (Překlad: „Mezi starými autory tragédií jsou nejslavnější Accius a Pacuvius hloubkou myšlenek, vážou slov a důstojností postav. Že jejich dílům chybí formální elegance a poslední propilování, to je spíš nedostatek doby než jich samých. Víc síly se připisuje Acciovi, ti, kteří sami usilují o to, aby byli učení, chtějí, aby byl Pacuvius považován za učenějšího.“)

345 Quint. *inst.* 1, 8, 11: *nam praecipue quidem apud Ciceronem, frequenter tamen apud Asinium etiam et ceteros, qui sunt proximi, videmus Enni, Acci, Pacuvi, Lucili, Terenti, Caecili et aliorum inseri versus [...]* (Překlad: „Vidíme přece, zejména u Cicerona, ale často i u Asinia a ostatních, kteří jsou jim nejbližší, jak vkládají do svých děl verše Enniovy, Acciovy, Pacuiovy, Luciliovy, Terentiovy, Caeciliovy a jiných [...]“)

tira z dobových reálií. Obě literární formy kritizují, upozorňují, nabádají. R. Rosen dokonce nalézá společné rysy jambu a komedie; tento *psogos* by pak mohl být pokládán za znak, který nejenže vzájemně propojuje jamb s komedií, ale lze ho vysledovat i v satíře.³⁴⁶

Naevia za předchůdce satiry jako žánru pokládat nelze, i když se ve spojitosti s jeho působením v římské literatuře začínají objevovat rysy, jako je básníková osobnost, jež jsou pro žánr satiry charakteristické. Jako představitelé „rozmanité“ satiry jsou Ennius a Pacuvius nerozlučně spjati s jednou fází satiry jako žánru, či spíše určité satirické tendence v rámci celého historického vývoje literatury. S nimi tato etapa vzniká a zároveň pravděpodobně zaniká. I když se z jejich sbírek dochovalo jen velmi málo zlomků a jejich činnosti v tomto žánru je věnován pouze velmi skromný počet zmínek antických autorů i badatelů působících v posledních několika desetiletích, je jejich tvorba stěžejní pro pochopení kontextu historického vývoje žánru satiry. Je pravděpodobné, že oba napsali básnickou sbírku, která byla pozdějšími autory označována jako satira či *satura*. Kdo z nich ji napsal jako první, se už asi nikdy nepodaří určit. Pro další rozvoj žánru je však důležité, že autoři této „rozmanité“ satiry byli, pokud víme, přinejmenším dva, protože to dokazuje přijetí čtenářskou obcí, a tím i určitou kontinuitu žánru. Zmínky u pozdějších gramatiků tedy naznačují, že se „rozmanitá“ satira etablovala, upevnila a vytvořila tradici.

Tato tradice však Enniem a Pacuviem patrně končí, resp. končí jimi jedna krátká, nikoli však nevýznamná kapitola v dějinách satiry jako žánru. „Rozmanitá“ satira vyznačující se mnohostí meter a námětů zaniká a na její místo nastupuje s Luciliem nová satira, kritická, která se etabluje v plnohodnotný žánr. Ennia s Pacuviem, natož Naevia do této tradice řadit nelze, nicméně je třeba vnímat je jako jedny z prvních, kteří zaznamenali literární potenciál zatím neetablovaného žánru a začali mu „prošlapávat cestičku“ v ustavující se latinské literatuře.

346 R. Rosen přichází s tezí, že komičtí básníci pokládali jamb za přímého literárního předchůdce svého vlastního díla. (ROSEN, RALPH M. 1988. *Old Comedy and the Iambographic Tradition*. Atlanta, Ga.: Scholars Pr., s. 7.)